

Verslag parallelle sessie 5 conferentie Tilburg 21 januari 2010

Bevolkingsbeleid: taboe of noodzaak

Bij de aftrap van de discussie bleek gelijk dat de titel - taboe of noodzaak - goed was gekozen. We waren getuige van een staaltje onvervalste taboeïsering. Het kenmerk van een taboe is dat er niet over gesproken kan worden, want zodra iets openlijk bediscussieerd wordt is het per definitie geen taboe meer. Toch stak bij aanvang even een taboeonderwerp de kop op om vervolgens - zoals het hoort bij een taboe- door de groep en gespreksleider vakkundig buiten de orde te worden geplaatst. De relatie tussen overbevolking – euthanasie, (hoe oprecht ook aan de orde gesteld), werd door de groep niet geaccepteerd als gespreksonderwerp. Iets later in de discussie kwam een hieraan gerelateerd heikel onderwerp naar boven dat zo mogelijk op nog effectievere wijze onschadelijk werd gemaakt. Ook aan het verband tussen geneeskunde en overbevolking wilde men de vingers niet branden. Uit deze voorbeelden blijkt de waarde van het bestaan van taboes. Niet elk taboe hoeft geslecht te worden.

Dit waren echter niet de taboes die de organisatoren van de workshop voor ogen hadden bij de voorbereiding. Bij de voorbereiding lag de nadruk op het überhaupt ter discussie stellen van het bevolkingsvraagstuk als reëel gespreksonderwerp. Een onderwerp dat inderdaad maar weinig wordt bediscussieerd (taboe?), maar in het licht van de milieuproblematiek wel eens heel relevant zou kunnen zijn (noodzaak). De workshop was een speurtocht naar deze relevantie.

Inleidingen

De discussie werd ingeleid door twee sprekers. Professor Hans Lyklema van de Wageningen Universiteit verdedigde de stelling dat het onontkoombaar is om over bevolkingsbeleid na te denken. Centraal in zijn lezing stond de wetenschappelijke analyse dat de mensheid, en zeker de westerse mens, een veel te groot beslag legt op de aarde (overshoot), en hij maakte hierbij gebruik van het model van de Ecologische Voetafdruk. Voor Lyklema, en later zou blijken voor iedere deelnemer aan de workshop, werd dit gegeven als zeer centraal in de milieuproblematiek aangemerkt. Lyklema benadrukte vervolgens dat je verhouding tot dit vraagstuk er één is van horizontale of verticale solidariteit. Onder horizontale solidariteit verstaat Lyklema de houding van solidariteit met nu levende mensen en het probleem van de overshoot daarmee doorschuiven naar toekomstige generaties. Of, in het geval van verticale solidariteit, het nemen van verantwoordelijkheid voor het probleem en nu proberen het op te lossen/aan te pakken zodat toekomstige generaties niet/minder met de gevolgen van de overshoot worden geconfronteerd. Lyklema koos uitdrukkelijk voor de laatste optie. Na deze overtuigende en verder door niemand betwiste analyse maakt Lyklema gebruik van de zeer eenvoudige basisformule: totale voetafdruk = aantal mensen x gemiddelde voetafdruk per persoon. Ook hier is natuurlijk geen speld tussen te krijgen. Alleen zou later in de discussie de relevantie van deze basisformule ter discussie worden gesteld. Lyklema stelde zich op het standpunt dat aanpakken van de overshoot in ieder geval twee belangrijke factoren bevat, zowel bevolking als consumptie, en dat de discussie over het terugdringen van de overshoot zou moeten gaan over de uitruil tussen beide factoren.

Tweede inleider van de discussie was demograaf Nico van Nimwegen van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI). Het verhaal van Van Nimwegen voltrok zich langs twee lijnen. Aan de hand van diverse statistieken en overzichten liet Van Nimwegen zien dat ondanks het feit dat de wereldbevolking gaat stijgen van de huidige 6,5 miljard naar 9 miljard in 2050 en waarschijnlijk nog verder naar 10 miljard rond 2100, de trend van bevolkingsgroei dalende is. Met andere woorden de bevolking groeit weliswaar nog steeds, maar wel steeds minder hard en als deze trend zich doorzet, zal de bevolking op termijn stabiliseren en zelfs krimpen na het jaar 2100. Stabilisatie en krimp doen zich in verschillende delen van Nederland maar ook in steeds meer delen van Europa al voor. Naast deze 'geruststellende' gedachten bracht van Nimwegen naar voren dat bevolkingspolitiek - in de zin van kwantitatieve doelstellingen wat betreft geboortebeperking- veelal geen effect sorteert. Alleen de 1 kind politiek van China blijkt- mits lang volgehouden- resultaat te hebben maar wel ten koste van basale mensenrechten en autonomie in de persoonlijke levenssfeer. Maatregelen als het afschaffen van kinderbijslag blijken in de overwegingen van (aanstaande) ouders hoegenaamd geen rol te spelen, en hiervan moeten we volgens Van Nimwegen dan ook geen hoog gespannen verwachtingen hebben. Hij maakte op deze scepsis twee uitzonderingen. Investeren in opleiding en emancipatie van meisjes blijkt een effectieve maatregel om geboortes te beperken. Zodra meer meisjes/vrouwen in staat zijn om hun eigen leven vorm te geven resulteert dat in een dalend geboortecijfer. Snedig werd hierbij door de gespreksleider opgemerkt dat ook de opleiding van jongens en mannen hierbij wel eens rol zou kunnen spelen. Van Nimwegen gaf ook aan dat er een grote 'onvervulde behoefte' aan familyplanning is: als hier op zo kort mogelijke termijn iets aan gedaan wordt (goede, goedkope, bereikbare anticonceptie) heeft dat een direct gevolg voor het verder terugdringen van bevolkingsgroei. Dat kan zonder dwang: mensen vragen er om.

Discussie

Naast de verder niet ter zake doende opmerkingen die in een dergelijke discussie altijd de kop opsteken zijn er uit het debat drie hoofdlijnen te destilleren

Eerste hoofdlijn is de vraag of er überhaupt bevolkingsbeleid gevoerd moet worden. Uit de inleiding van Van Nimwegen zou de conclusie getrokken kunnen worden dat het allemaal wel meevalt en bovendien de goede kant opgaat met de bevolkingsomvang. Toch werd dit door verschillende deelnemers aan de workshop bestreden. De stijging van 6,5 miljard mensen naar 9 of 10 miljard is, ondanks de afname van de groei, in absolute termen rampzalig. Er werd zelfs gesproken over een mensenplaag. Deze provocatie bleef onweersproken. Ook de desastreuze consequenties van deze overbevolking, namelijk de steeds verder afnemende ruimte voor natuur en daarmee een verder achteruithollende biodiversiteit, werd niet betwist. Sterker nog uit de persoonlijke ervaring van één van de deelnemers die in zijn persoonlijke leven alles op alles zette om milieuvriendelijk te leven (met als voorbeelden 100% zelfopgewekte energie en schoon water uit de lucht halen) bleek dat hij er zelfs dan maar net in slaagde om op een aanvaardbaar niveau wat betreft voetafdruk te leven. In het licht van de uitruil zoals die door professor Lyklema werd geanalyseerd was zijn conclusie: de bevolking moet naar beneden.

Tweede hoofdlijn in het debat was de vraag naar de effectiviteit van het beleid indien men dit zou willen voeren. Naast de scepsis van Van Nimwegen werd een zeer interessant punt naar voren gebracht. Dit punt is het inzicht dat de beide elementen van Lyklema (bevolking en voetafdruk per persoon) wel eens communicerende vaten zouden kunnen blijken te zijn. In de discussie werd opgemerkt dat sprake is van het proces van huishoudensverduunning. De huishoudens worden kleiner (veel alleenstaanden in eenpersoonshuishoudens, maar ook

kleinere gezinshuishoudens) waardoor het aantal huishoudens bij een lagere bevolkingsgroei niet evenredig afneemt. Meer huishoudens betekent in beginsel meer consumptie, verwarming, koelkasten en dergelijke. Bovendien zou een vooralsnog gelijkblijvend inkomen verdeeld moeten worden onder minder mensen wat de consumptie aanjaagt. Dit heeft tot gevolg dat door deze huishoudensverdunning de gemiddelde voetafdruk per persoon stijgt en dat er dus per saldo geen milieuwinst wordt geboekt, of zelfs milieuverlies optreedt. Hier werd tegen in gebracht dat het nadeel van huishoudensverdunning in latere instantie verre wordt overtroffen door het beslag dat een grote bevolking op het milieu legt en dat de balans bij een dalende bevolking uiteindelijk wel degelijk de kant uitslaat van milieuwinst.

Ander punt in deze hoofdlijn had te maken met de aanbeveling van Van Nimwegen vooral te investeren in mensen en dan vooral meisjes. Ook hier werd een relativerende opmerking bij gemaakt. Een effect van deze investering en de als gevolg daarvan stijgende levensstandaard, zou juist een stijging van het geboorteaantal tot gevolg hebben. Ook dit zou blijken uit onderzoek. Verklaring: in sommige culturen zou kindertal als statussymbool gelden en derhalve zou opleiding e.d. niet helpen om bevolkingsgroei te remmen. De uitkomsten van dit onderzoek werden door Van Nimwegen met klem tegengesproken. De verklaring die hier geldt is dat met een stijging van het welvaartsniveau eerst de sterfte afneemt door betere gezondheidszorg en pas daarna het kindertal; dat laatste is in steeds meer landen nu het geval. Stijging van het kindertal zou daarmee slechts een tijdelijk effect zijn, maar toenemende welvaart zou op de langere termijn wel degelijk een gunstig effect sorteren op de bevolkingsomvang.

Derde hoofdlijn is maar kort bediscussieerd maar wel degelijk relevant. Het betreft de schaal waarop nagedacht moet worden over bevolkingsomvang en ecologische capaciteit. Het model van de Voetafdruk is vooral een mondiaal model. Het bekende getal van 1,8 hectare¹ die beschikbaar is voor elke wereldbewoner komt tot stand door de totale beschikbare biocapaciteit uitgedrukt in hectare, te delen door het totaal aantal mensen van de wereldbevolking. Delen we echter de beschikbare hectare van Nederland en België dan komen we, volgens één van de deelnemers, tot geheel andere cijfers. Dan zou er niet 1,8 maar slechts 0,2² hectare beschikbaar zijn. Met andere woorden Nederlanders en Belgen mogen volgens dit model een groot beslag leggen op de aarde buiten hun landsgrenzen. De discussie over de implicaties en relevantie van dit getal is in deze workshop niet gevoerd maar in de wandelgangen achteraf wel degelijk. Kern van deze discussie is of het mondiale model volstaat of zelfs te prefereren is, of dat er wel degelijk met de plaatselijke draagkracht van een ecosysteem rekening dient te worden gehouden en, zo ja, of hierbij landsgrenzen een acceptabel instrument zijn.

Op het punt van schaal kwam nog een heel ander aspect naar boven. Dat is de vraag of wij ondanks het feit dat we te maken gaan krijgen met bevolkingskrimp, ook in Nederland/België de hand in eigen boezem moeten steken, als het gaat om bevolkingsomvang. Of is dit toch vooral een vraag voor landen met een snel stijgende bevolkingsomvang? Voorstanders van Nederlandse/Belgische verantwoordelijkheid doen dit vooral uit morele overwegingen, ook in het licht van bovenstaand punt. Er waren echter ook deelnemers met een economische insteek.

¹ formeel is er 2,1 gha per wereldbewoner beschikbaar, dit is inclusief de nodige ruimte voor natuur/biodiversiteit (LPR 2008). Ongeveer 1,8 gha is maximaal te benutten door de mens.

² de werkelijke oppervlakte(land) in Nederland 0,24 ha per persoon. Door de omrekening die plaatsvindt in het voetafdrukmodel naar 'globale hectaren' (gha) heeft Nederland 1,13 gha(2005). Dit als gevolg van de vruchtbare grond in Nederland.

Kern van deze insteek is de verhouding tussen actieven en inactieven (in termen van de betaalde arbeidsmarkt). Deze zou in de toekomst 'verslechteren' in de zin dat steeds minder mensen het geld moeten opbrengen (pensioenen en gezondheidszorg) voor een steeds groter deel van de bevolking. Een krimpende bevolking zou dan voor grote problemen gaan zorgen. Dit cijfer is vanuit overheidsfinanciën en koopkracht wellicht relevant, maar het bleef en blijft de vraag hoe dit zich verhoudt tot het vraagstuk van overshoot.

Van Nimwegen was van mening dat vergrijzing een normale ontwikkeling is bij afnemende bevolkingsgroei en dat een vergrijzende bevolking als een succes aangemerkt zou moeten worden. Vergrijzing brengt natuurlijk wel grote uitdagingen mee; de samenleving moet aangepast worden, en dat vraagt om goed beleid. De politiek zou moeten inspelen op dit gegeven maar daar zijn ook genoeg mogelijkheden voor. Wat in ieder geval niet mogelijk is, is om door middel van immigratie de vergrijzing te stoppen. Dit zou een dusdanig grote instroom van immigranten vereisen dat dit als onmogelijk en onwenselijk moet worden aangemerkt.

Conclusie

Uitgaande van de vraagstelling over bevolkingsbeleid: taboe of noodzaak kan in ieder geval geconcludeerd worden dat, afgezien van het taboe zoals beschreven aan het begin van dit verslag (te weten: euthanasie en geneeskunde in relatie met demografie), er geen reden is om het onderwerp bevolkingsbeleid als taboeonderwerp te bestempelen. Uit de discussie zijn verschillende zaken naar voren gebracht die verder denken op dit punt wel degelijk de moeite waard maken. Toch moeten we van dit beleid niet te hoog gespannen verwachtingen hebben. Dit bracht de gespreksleider tot de volgende conclusie:

Bevolkingsbeleid zet wel degelijk zoden aan de duurzaamheidsdijk. Maar beperking van individuele consumptie nog veel meer. Met deze conclusie kon iedere deelnemer aan de workshop instemmen.

Gespreksleider: Paul de Jongh

Verslag: Bert Vink

Werkgroep Voetafdruk Nederland

PS. Persoonlijke noot van de rapporteur

Wellicht is u ook opgevallen dat in bovenstaand verslag het woord 'zou' wel erg vaak voorkomt, en daarmee voor een groot deel in de toekomstige tijd geschreven is.

Waarschijnlijk is dat onvermijdelijk in een verslag over bevolkingsbeleid. Of we er in de toekomst wel of niet in slagen de bevolkingomvang te laten krimpen, heeft echter geen enkele invloed op de gebruiksruimte die u en mij nu ter beschikking staat. Onafhankelijk van de gebruiksruimte in de toekomst (die waarschijnlijk alleen maar zal afnemen) moeten we nu proberen te leven binnen de nu geldende maxima.